

TAISYKLINGAI KALBĖKIME IR RAŠYKIME

Radijo kalbos valandėlių rankraščiai¹

1963.XII.13

1. Drg. Morkiškis Pranas iš Vilniaus klausia, ar taisyklingas radijo pranešėjų pasakymas *19 valandą 30 minučių*, vartojamas, skelbiant kitos dienos programą.

Jei nurodomas laikas, kada kas įvyks, sakoma: *19 valandą 30 minučių, 8 valandą 21 minutė, 23 valandą 2 minutės, 0 valandų 8 minutės, 1 valandą 34 minutės* ir t. t. Minutės čia, kur galima, pasakomos vardininko linksniu. Kai nurodomas dabar esantis laikas, sakoma: *Dabar yra septynios valandos viena minutė, 22 valandos 38 minutės, 16 valandų 20 minučių* ir t. t. Bet ir čia nereikėtų bijotis keliūntinių skaitvardžių – puikiausiai būtų galima taip sakyti: *Dabar yra pirmą valandą aštuonios minutės, keturiolika valandą 20 minučių*.

Kalboje yra ir kitokių valandų ir minučių nusakymo konstrukcijų, būtent: *Ateik pusę vienuoliktos, dabar yra pusė devynių, išvažiuosime dvi minutės po antros*, arba – *dvi minutės po dviejų, paskambink man be 20 trečių, dabar yra be 20 tryų*, arba – *be 20 trečia, susirinkite 25 po keturių*, arba – *25 po ketvirtos* ir t. t. Vadinasi, kartais praleidžiame net žodžių *valandą, minutė* formas, o sakome tik skaitvardžių formas (vienas arba su prielinksniais), ir visa tai klausytojams suprantama.

¹ Skelbiame dviejų radijo valandėlių rankraščius, išsaugotus Kazio Ulvydo dukters Eglės Bugenienės. Kalba netaisyta, kirčio ženklai tokie, kaip rankraštyje, padinguoti žodžiai išspausdinti kursyvu.

Be to, vietoj pasakymo *penkiolika minučių* kartais vartojamas daiktavardis *ketvirtis* (kaip vietoj pasakymo *trisdešimt minučių* pavartojamas daiktavardis *pusė*), pvz.: *dabar yra ketvirtis trečios, be ketvirčio šešios, be ketvirčio dvylikta, pradėsime pietauti ketvirtį po pirmos* ir t. t.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad iš tos daugybės kalboje esančių konstrukcijų valandai ir minutėms nusakyti patogiausios darosi tos, kurias suminėjome pirmiausia, būtent: *ateisiu dešimtą valandą penkios minutės* ir *dabar yra dvidešimt trys valandos keturios minutės* (arba: *dvidešimt trečia valanda keturios minutės*). Šiomis konstrukcijomis labai patogu nusakyti laiką, suskaidytą pavalandžiu ir paminučiu ar pasekundžiu.

2. Drg. Buzienė iš Ukmergės klausia, ar moterų vardai *Vaivà, Daivà, Gaivà*² yra seni, ar nauji, ar jie lietuviški ir iš ko kilę.

Vaivòs vardas žinomas iš Krėvės kūrinio „Perkūnas, Vaiva ir Straublys“. Du kiti veikiausiai naujai sudaryti. *Daivà* pretenduoja į giminystę su *deivė*, o *Gaivà* neatskirtina nuo tokių žodžių, kaip *gaivùs, gaivinti* ir t. t. Dabar jau tuos vardus galima išgirsti gana dažnai, jie sudaryti neprastai ir nėra jokio pagrindo jų vengti. Bet iš viso turėtume būti atsargesni, duodami vaikams vardus. Visų pirmà reikia žiūrėti, kad jie būtų gražūs, taisyklingai sudaryti. Bet kokių prasimanytų, o ypač abejotinos darybos vardų reikėtų visiškai nevartoti. Lietuvių kalboje ir taip pakanka gražiausių vardų.

3. Drg. Valančienė iš Šiaulių rajono rašo: „Jūs aiškinote, kad mėnesio pavadinimas *birželis* kilęs iš žodžio *berželis*, o aš prieš kėliasdešimt metų mokykloje girdėjau taip aiškinant mėnesių

² Dabar šie vardai kirčiuojami pagal pirmąją kirčiuotę *Dáiva, Gáiva, Váiva* (R. V.).

vardus“ (toliau laiško autorė aiškina mėnesių vardus ir apie *birželį* taip sako: „artojai sėdavę javus ir biržydavę – sėdami pažymėdavę tą vietą, kur jau pasėta“).

Reikėtų pasakyti, kad tiek *birželis*, tiek *biržyti*, tiek *beržas* ar *berželis* yra giminiški žodžiai. Biržijimui vartota beržo šakelės. Vadinasi, *birželis* ir *biržyti* neatskiriami nuo žodžio *beržas*.

4. Klausytojas iš Vilniaus rašo, kad literatūrinėje kalboje šalia medžio pavadinimo *kaštānas* be reikalo esąs vartojamas gretiminis žodis *kaštōnas*.

Žinoma, ne visai gerai, kad tas pats medis čia vadinamas dviem gretimiais žodžiais, bet tuo tarpu kitaip ir negali būti, nes sunku pasakyti, katras tų gretiminių žodžių paliktinas. Vieni esame daugiau įpratę vartoti *kaštānas*, kiti – *kaštōnas*. Todėl visai neatsitiktinai kai kuriuose žodynuose duodami abu tie žodžiai. Kartais jau pats kalbos jausmas diktuoja, katrą gretiminių žodžių reikia palikti literatūrinėje kalboje, o katro – atsisakyti. *Kaštāno* – *kaštōno* atveju čia sunkiau tą klausimą spręsti. Todėl palikime jį išspręsti pačiam laikui, pačiai praktinei vartosenai.

1978.IV.1

Gerbiameji draugai klausytojai,

Po dvi savaites trukusios pertraukos tęsiame toliau kalbos valandėles, kurios vyksta tą pačią dieną, t. y. šeštadienį, ir tą pačią valandą, t. y. 14-tą ir penkios minutės. Atsiprašome tuos draugus, į kurių laiškus negalėjome atsakyti žadėtu laiku, pasistengsime nors į dalį tų laiškų atsakyti šiandien.

1. Mūsų valandėlių klausytojas drg. Zigmas Mickevičius iš Kauno teiraujasi, ar vartotinas literatūrinėje kalboje žodis *veliumas*, kokia to žodžio kilmė, reikšmė bei vertė, taip pat, koks to

žodžio santykis su lietuvišku žodžiu *nuometas*, ar gali *nuometas* literatūrinėje kalboje pakeisti žodį *veliumas*.

Pirmiausia pasakysime keletą pastabų dėl žodžio *veliumas*. Tas žodis kilęs iš lotynų kalbos žodžio *velum*, kuris reiškia „burę“. Prancūzų kalboje iš lotyniško žodžio *velum* yra kilęs žodis *voile*, kuris reiškia labai plonytį, tiesiog perregimą audeklą, moterų vartojamą užsidengti veidui ar kitiems reikalams. Lenkų kalba iš lotyniško žodžio *velum* turi kilusį žodį *welon*, kuris, be kita ko, reiškia ir jaunosios galvos apgaubą. Žodis *véliumas* lietuvių kalboje skamba labai lotyniškai. Tai, galima sakyti, lotyniškas žodis, kuriam pridėta lietuviška galūnė. Tik lietuvių kalboje *veliumas* reiškia ne burę, o tam tikrą šydą, jaunosios galvos apgaubą. Čia atsakomo laiško autorius, radęs tą žodį naujojoje grožinėje literatūroje (vienne apsakymų rinkinyje), norėjo išsiaiškinti jo reikšmę ir negalėjo, nes nerado jo nei „Tarptautinių žodžių žodyne“, nei „Dabartinės kalbos žodyne“. Tas žodis lietuvių kalboje turi specialią jaunosios galvos apgaubos reikšmę ir jis kalbai reikalingas. Į minėtus žodynus jis nepateko atsitiktinai. Lietuviškas žodis *nuometas* negali atstoti tarptautinio žodžio *veliumas*, nes *nuometas* daugiausia reiškia ištekėjusios moters galvos apdangalą. Vadinasi, lietuvių kalboje gali puikiai egzistuoti ir tarptautinis žodis *veliumas*, ir suprantama, jis turėtų būti įrašytas bei paaiškintas tiek tarptautinių žodžių žodyne, tiek lietuvių literatūrinės kalbos žodyne.

2. Kėdainių raj. Okainių kolūkio kontoros darbuotojas klausia, kurios giminės yra žodis *vinis* – vyriškosios ar moteriškosios. Taigi kaip reikia sakyti: *tos viny* ar *tie viny*, *šiferinės viny* ar *šiferiniai viny*?

Literatūrinėje kalboje žodis *vinis* yra moteriškosios giminės. Jį linksniuojam *vinis, -ies, -iai, vinį, vinimi, vinyje*; dgs.: *vinys, vinių, vinims...* Vadinasi, reikia sakyti: *ta vinis, tos vinys, šiferinė vinis, šiferinės vinys*.

Beje, ta pačia proga norėtume priminti visiems kalbos valandėlių klausytojams, kad daug kalbos praktikos klausimų, daug žodžių reikšmių, kirčiavimo ir žodžių vartojimo bei norminimo klausimų galima išsiaiškinti patiems tiesiog iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“, kuris išėjo iš spaudos 1972 m. ir kurį, laimei, dar galima gauti daugelyje knygynų. Jei vietoje negautumėte, tai reikėtų prašyti, kad vietinis knygynas padėtų išsirašydinti tą vertingą, kapitalinę knygą iš Vilniaus, kur ją dar tikrai galima gauti. Mes ją čia drąsiai rekomenduojame visiems gimtosios kalbos mylėtojams todėl, kad ji kiekvienam rašančiam labai daug gali padėti kalbos kultūros srityje. Praeis dar kiek laiko, ir toji dabar tik tris rublius su kapeikom kainuojanti knyga pasidarys didžiausia bibliografinė retenybė, nes tokios knygos išeina tik per keliolika ar keliasdešimt metų. Taigi, kol dar galima, pasirūpinkite, gerbiamieji draugai klausytojai, įsigyti „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“.

3. Toliau atsakysime į drg. Juozo Didžbanio laišką, atsiųstą iš Šakių rajono „Bolševiko“ kolūkio. Laiško autoriui nepatinka žodis *laikotarpis*, kuris dažnai girdimas, kai per radiją pranešamos orų prognozės. Žodis *laikotarpis* yra geras, ir jo nėra pagrindo vengti. Kai diktoriaus sako: *Laikotarpio pabaigoje laukiama atšalimo*, tai anksčiau jau būna pasakyta, koks laikotarpis turimas galvoje: mėnuo, dvi savaitės, savaitė, penkios ar trys dienos ir pan. Žinoma, jeigu nepasakoma, koks laiko tarpas turimas galvoje, tai žodis *laikotarpis* yra beprasmis. Kiek pastebėjau, orų biuro pranešimuose visada ir būna aišku, visada anksčiau pasakoma, koks laiko tarpas turimas galvoje. Tada ir žodis *laikotarpis* yra aiškus ir vartotinas.

Prisiminus per radiją ar televiziją skaitomus orų biuro pranešimus, priekaištų reikėtų padaryti orų biuro, o kartu ir radijo bei televizijos redaktoriams (tik, žinoma, ne diktoriaus, nes jie tekstą gauna jau redaktorių paruoštą) dėl netikusio vietininko *gūsiuose*. Nors žodis *gūsis* ir nelietuviškos kilmės (plg. vokiečių *guss*), vis dėlto jis literatūrinėje kalboje pakenčiamas, jeigu gerai vartojamas. *Gūsis* reiškia tarpą, šuorą, siūbtelėjimą, pvz.: *Vėjas pučia gūsiais*. Rusų kalboje *gūsį* atitinka *порыв*. Žemaičiai sako: *Vėjas pučia atsiūbais* (vadinasi, tokiais siūbtelėjimais, gūsiais). Rusai sako: *Ветер в порывах сильный*. Rusiškos konstrukcijos *в порывах* jokių būdu negalima versti aklai vietininko linksniu *gūsiuose*. Čia tiktų tik įnagininko linksnis *gūsiais*. Bet kadangi žodis *gūsis* yra nelietuviškos kilmės ir, be to, ne visų lietuvių žinomas, geriausiai tokiu atveju tiktų gryno lietuviško žodžio įnagininkas *tarpais*. Taigi ten, kur oro prognozėse klaidingai sakoma: *Vėjas gūsiuose stiprus*, lietuviškai reikėtų sakyti: *Vėjas tarpais stiprus*.